

A Comparative Study on Ethical Rules of Oath of Pharmacists with Quran

Sadegh Maleki Avarsin¹, Nader Ghobbe Zarrin², Mohammad Kazem Kaveh Pishgadam³, Farnaz Monajjemzadeh^{4*}

- 1- Associate Professor, Department of Educational Sciences, Faculty of Human Sciences, Islamic Azad University of Tabriz, Tabriz, Iran
- 2- MSc in Educational Programming, Education Office, Faculty of Pharmacy, Tabriz University of Medical Sciences, Tabriz, Iran
- 3- Assistant Professor, Department of Political Sciences, Faculty of Human Sciences, Islamic Azad University of Shiraz, Shiraz, Iran
- 4- Associate Professor, Department of Pharmaceutical and Food Control, Faculty of Pharmacy, Tabriz University of Medical Sciences, Tabriz, Iran

*Corresponding Author:

Farnaz Monajjemzadeh
Department of Pharmaceutical and Food Control, Faculty of Pharmacy, Tabriz University of Medical Sciences, Tabriz, Iran

Email:

Monagemzadeh@tbzmed.ac.ir

Received: 26 Feb 2017

Revised: 28 Nov 2017

Accepted: 11 Dec 2017

Abstract

Hippocratic Oath, which is the oldest medical oath, has been historically taken by physicians in medical schools in ancient Greece, Persia, and other countries. In this oath, the principle medical ethics have been considered as an obligation for those who graduate as a medical doctor. As the current medical oath in Islamic countries such as Iran is based on Hippocratic Oath, this study sought to compare its different subjects with Quran by providing references in each subject to Quranic Surahs.

As Islam provides comprehensive ethical rules and supports human rights, in almost all cases, the ethical obligations of medical oath are approved and recommended by Quran. Obviously, this study can open a new vision into Muslims and non-Muslims to better understanding of the medical ethics in Islam.

Keywords: Medical ethics, Oath, Pharmacy, Quran

► **Citation:** Maleki Avarsin S, Ghobbe Zarrin N, Kaveh Pishgadam MK, Monajjemzadeh F. A Comparative Study on Ethical Rules of Oath of Pharmacists with Quran. Religion and Health, Autumn & Winter 2017; 5(2): 77-86 (Persian).

مطالعه تطبیقی دستورات اخلاقی سوگندنامه داروسازان با قرآن کریم

صادق ملکی آوارسین^۱، نادر قبه زرین^۲، محمد کاظم کاوه پیشقدم^۳، فرناز منجمزاده^{۴*}

چکیده

سوگندنامه‌های پزشکی از دیرباز در یونان قدیم، ایران باستان و دیگر کشورهای جهان بین دانشکده‌ها و آموزشگاه‌های پزشکی رواج داشته‌اند. قدیمی‌ترین متن مکتوبی که در این رابطه به دست آمده است، سوگندنامه بقراط حکیم می‌باشد که در آن الزامات اخلاقی را برای پزشکان برشمرده است. با توجه به اینکه در ایران و بسیاری از کشورهای اسلامی پایه و اساس تدوین سوگندنامه‌های رایج پزشکی سوگندنامه بقراط حکیم است، این پژوهش می‌کوشد تا به تطبیق الزامات اخلاقی سوگندنامه‌ها با دستورات قرآن کریم بپردازد و دلایل مستندی را با ذکر شماره آیات قرآنی و بیان ترجمه آن‌ها با سبک موضوع‌بندی سوگندنامه‌ها ارائه دهد. در نهایت باید گفت با توجه به اینکه دین اسلام دربرگیرنده اخلاق و حقوق انسانی جامعی است، تقریباً تمامی موارد اخلاقی توصیه‌شده در سوگندنامه‌ها به‌عنوان الزامات اخلاقی در این دین مقدس مورد تأیید قرار گرفته‌اند. بدیهی است که این مقاله می‌تواند در پیچه‌ای را برای شناخت بهتر دستورات اخلاق پزشکی موجود در قرآن کریم برای مسلمانان و غیرمسلمانان بگشاید.

واژه‌های کلیدی: اخلاق پزشکی، داروسازی، سوگندنامه، قرآن

- ۱- دانشیار، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران
- ۲- کارشناس ارشد مدیریت آموزشی، اداره آموزش، دانشکده داروسازی، دانشگاه علوم پزشکی تبریز، تبریز، ایران
- ۳- استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز، شیراز، ایران
- ۴- دانشیار، گروه کنترل دارو و غذا، دانشکده داروسازی، دانشگاه علوم پزشکی تبریز، تبریز، ایران

* مؤلف مسئول:

فرناز منجمزاده
گروه کنترل دارو و غذا، دانشکده داروسازی، دانشگاه علوم پزشکی تبریز، تبریز، ایران

Email:

Monagemzadeh@tbzmed.ac.ir

دریافت: ۸ اسفند ۱۳۹۵

اصلاحات: ۷ آذر ۱۳۹۶

پذیرش: ۲۰ آذر ۱۳۹۶

◀ استناد: ملکی آوارسین، صادق، قبه زرین، نادر؛ کاوه پیشقدم، محمد کاظم؛ منجمزاده، فرناز. مطالعه تطبیقی دستورات اخلاقی سوگندنامه داروسازان با قرآن کریم. دین و سلامت، پاییز و زمستان ۱۳۹۶؛ ۵(۲): ۷۷-۸۶. (فارسی).

مقدمه

رعایت موازین اخلاقی و پایبندی به قوانین در سلامت بشر امری بسیار مهم و اساسی می‌باشد. ایمان و اعتقاد قلبی به خالق هستی در طبیبان و حکیمان پیشین یک عامل بازدارنده از گناه و معصیت بوده است و بزرگان فن با توجه به اهمیت به‌سزای پایبندی به این فن و اصول اخلاقی آن همواره تلاش کرده‌اند تا آن را به‌عنوان یک دستور پایدار به کار گیرند. قدیمی‌ترین متن اخلاق پزشکی در حیطه سوگندنامه‌ها متعلق به قرن پنجم قبل از میلاد مسیح (ع) می‌باشد که توسط بقراط نگاشته شده است (۳۷۵-۴۶۰ ق.م) (۱). متن سوگندنامه بقراط حکیم به نوع خاصی از گویش‌های محلی زبان رایج در یونان قدیم نوشته شده و بعدها به زبان انگلیسی برگردانده شده است. یک متن انگلیسی معتبر از این متن از کتاب اخلاق در داروسازی در دسترس می‌باشد (۲) که این کتاب متن مزبور را از کتاب "Harvard Classic" جلد ۳۸ و چاپ ۱۹۱۰ برگزیده است. این متن تاکنون به زبان‌های متعددی ترجمه شده است که در این مقاله به بخش‌های مختلف آن پرداخته خواهد شد (ضمیمه ۱).

در دوره زمانی بقراط در ایران بهمن دراز دست پنجمین پادشاه هخامنشی حکومت می‌کرد (۴۲۴ تا ۴۶۵ ق.م) (۳). با توجه به اینکه دوران ایران باستان از تشکیل دولت ماد تا پایان حکومت ساسانیان را دربرمی‌گیرد که مصادف با دوره زمانی سال ۶۰۰ ق.م تا ۶۵۲ م می‌باشد (۴)، زمان ظهور بقراط در ایران همزمان با دوره تاریخی ایران باستان محسوب می‌شود. بنا به قلم نجم‌آبادی در سال ۱۳۷۹-۱۲۸۲ مکتب طبی زرتشت خیلی پیش‌تر از مکاتب طبی یونان در عالم وجود داشته است (۵،۶). نویسندگان غیرایرانی تاریخ طب ایران نیز به وضوح اذعان داشته‌اند که ایرانیان اصول علمی را که طب یونانی نامیده شده است به یونانیان تعلیم داده‌اند (۷). شاهد این ادعا را می‌توان این امر دانست که یونانیان فرضیه طبایع چهارگانه را یک فرضیه بیگانه و ایرانی می‌نامیدند.

راه‌یابی طب یونانی به ایران در جریان جنگ‌های ایران و یونان رخ داده است (۴۹۹ ق.م تا ۳۹۹ پ.م). در این راستا ظهور محمد بن زکریای رازی و ابن سینا در تاریخ بعد از اسلام و همزمان با شکوفایی طب یونانی در ایران بود (۵).

بعدها سوگندنامه‌ها در آکادمی‌های یونان و به تدریج در مدارس، کلیساها و دیگر مراکز علوم پزشکی رواج یافتند؛ به نحوی که امروزه به‌عنوان یکی از الزامات فارغ‌التحصیلی دانشجویان در رشته‌های مختلف پزشکی از جمله داروسازی مطرح می‌باشند. استفاده از سوگندنامه‌ها بعدها به دیگر رشته‌های علوم پایه، مهندسی و حتی علوم انسانی نیز گسترش یافت؛ تا جایی که متون مختلفی با زمینه‌های متفاوت در این حوزه‌ها پدید آمد.

با توجه به اینکه در ایران و سایر کشورهای اسلامی نیز پایه و اساس تدوین سوگندنامه‌های رایج پزشکی، سوگندنامه بقراط حکیم است این پژوهش می‌کوشد تا به تطبیق الزامات اخلاقی سوگندنامه‌ها با دستورات قرآن کریم بپردازد و ضمن دسته‌بندی ترجمه فارسی سوگندنامه انگلیسی‌شده بقراط در کنار سایر سوگندنامه‌های تاریخ پزشکی و سوگندنامه‌های دانشکده‌های داروسازی بزرگ کشور با ذکر دلایل مستند آیات قرآنی و ارائه ترجمه آن‌ها با سبک موضوع‌بندی سوگندنامه‌ها مطابقت موجود را ارائه کند. این پژوهش به روش کتابخانه‌ای و با استناد به منابع معتبر به‌صورت پژوهش در قرآن صورت گرفته است. در این روش از طریق جستجو در منابع تفسیری و ترجمه‌ای (۸) و بانک‌های اطلاعاتی مانند تبیان (۹) و با استفاده از کلیدواژه‌های متعددی چون ایمان به خدا، مسئولیت‌پذیری و وفای به پیمان و عهد، احترام به حقوق انسان‌ها، غلبه بر نفس و رعایت حریم عفاف، رازداری، احتراز از سقط جنین و تلاش برای ارتقای دانش و تعلیم، اطلاعات لازم گردآوری گردید و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

سوگندنامه بقراط و ویژگی‌های آن

متن بقراط هنوز هم در بسیاری از کشورهای جهان به‌عنوان سوگندنامه ادا می‌گردد (۱۰،۱۱) و بسیاری از متن‌های دیگر برگرفته از متن بقراط می‌باشد که با مراجعه به اینترنت در سایت بسیاری از دانشگاه‌های جهان قابل‌مشاهده است. در کشورهای مسلمان مانند ایران و مالزی این سوگندنامه با تغییرات اندکی به‌عنوان سوگندنامه در دانشکده‌های مختلف پزشکی مورد استفاده قرار می‌گیرد. در کشور مالزی این سوگندنامه که مربوط به کالج آمریکایی (American Association of Colleges of Pharmacy) است به کار گرفته می‌شود (۱۲).

ویژگی‌های اصلی سوگندنامه بقراط عبارت است از:

۱. سوگند به خدا؛ ۲. احترام به استاد؛ ۳. اجتناب از کارهای زشت و شیطانی؛ ۴. اجتناب از سقط جنین؛ ۵. عدم فریب مردان و زنان؛ ۶. رازداری؛ ۷. وفای به عهد؛ ۸. نیک نامی

اولین متن اخلاقی پزشکی مستند در ایران "پندنامه اهوازی" است که متعلق به پزشک و استادی به نام علی ابن عباس اهوازی (۳۱۸-۳۸۴ ه.ق) می‌باشد. وی در بخش اخلاق پزشکی کتاب "کامل الصناعه الطبیه" یا "کتاب الملکی" پندنامه را ثبت نموده است (۱۵-۱۳،۵) و در آن برخی از اصول اسلامی را با متن بقراط در آمیخته و هفت ویژگی به شرح زیر را مطرح کرده است:

۱. سپاسگزاری و ستایش خدا؛ ۲. احترام به استاد؛ ۳. احتراز از هدف مال اندوزی؛ ۴. رازداری؛ ۵. اخلاق خوش؛ ۶. دوری از شراب؛ ۷. اشاره به اینکه علم پزشکی سراسر خدانشناسی است.

در سال ۱۹۴۸ میلادی پس از وقوع جنگ جهانی دوم و با توجه به انجام آزمایشات مرگبار و جنایات بر روی سوژه‌های انسانی توسط پزشکان نازی آلمانی و ژاپنی، انجمن پزشکی آمریکا بیانیه ژنو (Declaration of Geneva) را منتشر کرد که در واقع همان سوگندنامه به روز شده پزشکی می‌باشد که آخرین ویرایش آن در سال ۲۰۱۲ میلادی منتشر شده است (۱۶،۱۷). نکات اصلی

این سوگندنامه به قرار زیر می‌باشد:

۱. خدمت به بشریت؛ ۲. احترام به معلمان؛ ۳. تأکید بر وجدان و شرافت؛ ۴. احترام به همکاران همانند خواهر و برادر خود؛ ۵. مداوای بیماران بدون توجه به جنسیت؛ ۶. احترام به زندگی بشری؛ ۷. عدم استفاده از علم در جهت نقض حقوق بشر

بیانیه هلسینکی (WMA Declaration of Helsinki) نیز که در سال ۱۹۶۴ توسط انجمن پزشکی جهانی (WMA: World Medical Association) تهیه گردید در پایه و اساس مشابه با سوگندنامه بقراط و بیانیه ژنو بوده (۱) و اصول اخلاقی حاکم بر تحقیقات پزشکی شامل آزمایش بر روی سوژه‌های انسانی را بیان می‌کند.

طبقه‌بندی موضوعی بندهای مندرج در سوگندنامه‌های دانشکده‌های داروسازی ایران (۲۱-۱۸):

- ۱- ایمان به خدا
- ۲- مسئولیت‌پذیری و وفای به پیمان و عهد
- ۳- احترام به حقوق انسان‌ها
- ۴- غلبه بر نفس و رعایت حریم عفاف
- ۵- رازداری
- ۶- احتراز از سقط جنین
- ۷- تلاش برای ارتقای دانش
- ۸- تعلیم

تطبیق موضوعی بندهای ۸ گانه سوگندنامه‌ها با قرآن مجید:

۱. ایمان و اعتقاد به خدا

آیات قرآن را که به موضوع ایمان پرداخته‌اند می‌توان در چند گروه دسته‌بندی کرد: برخی از آن‌ها ضرورت ایمان و نقش آن را در حیات دنیوی و اخروی به یاد انسان می‌آورند (نساء/۱۷۳؛ توبه/۲۰؛ حدید/۵۷، ۷، ۸)؛ دسته‌ای دیگر ویژگی‌های مؤمنان را بازگو می‌کنند (مؤمنون/۲۳-۹، ۱؛ انفال/۴، ۸، ۲-۸)؛ شماری به پیامدهای بی‌ایمانی پرداخته‌اند (حج/۱۹، ۲۲)؛ روم/۱۶، ۳۰، ۸)؛ در گروهی از آیات نیز می‌توان

مقومات (مریم/۱۹۶۰، طه/۱۱۲، بقره/۲۰، ۲۵۶/۲، (۸))، متعلقات (نساء/۴، ۱۳۶؛ بقره/۲، ۱۳۶/۲، (۸))، آثار (حج/۲۲، ۵۰؛ ابراهیم/۱۴، ۲۳/۱۴، (۸)) و مواع (نساء/۴، ۱۷۳؛ بقره/۸-۷، (۸)) ایمان را بازیافت.

از سوی دیگر در بسیاری از آیات قرآن هرگاه سخن از ایمان به میان آمده است اشاره‌ای هم به همراهی آن با عمل صالح شده است: "و بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ" (بقره/۲۵، (۸))؛ "الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ" (نساء/۴، ۱۷۳/۴، (۸))؛ "الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحَسُنَ مَا بُدِئَ بِهِمُ الْبِرَّ" (رعد/۱۳، ۲۹/۱۳، (۸)). با توجه به آیات فوق به نظر می‌رسد که هر انسان موحدی نه تنها باید شناخت کافی نسبت به خدا داشته باشد؛ بلکه باید از اعتقاد قلبی و الزام عملی به دستورات وی نیز برخوردار باشد؛ زیرا ایمان موجب هدایت به راه مستقیم می‌شود (بقره/۲، ۱۳۷؛ نساء/۴، ۱۷۵؛ یونس/۹، ۱۰؛ تغابن/۱۱، ۶۴/۱۱، (۸))، انسان را از رحمت الهی بهره‌مند می‌سازد (بقره/۲، ۲۱۸؛ نساء/۴، ۱۷۵) و نورانیتی را در روز قیامت نصیب وی می‌کند: "يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ..." (حدید/۱۲، ۱۹، ۵۷/۱۲، ۱۹، ۵۷؛ تحریم/۸، ۶۶/۸).

۲. مسئولیت‌پذیری و وفای به پیمان و عهد

مسئولیت در لغت به معنای موظف‌بودن و یا متعهد‌بودن به انجام امری می‌باشد. خداوند متعال در آیات مختلفی موضوع مسئولیت انسان را متذکر شده است.

"وَقَفَّوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ؛ و بازداشتشان نمایید که آن‌ها مسئولند" (صافات/۲۴، (۸)). "وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا؛ و چیزی را که بدان علم نداری دنبال مکن؛ زیرا گوش، چشم و قلب همه مورد پرسش واقع خواهند شد" (اسراء/۳۶، (۸)).

تعهد به معنای به گردن گرفتن کاری است. ذکر وفای به عهد در قرآن به‌عنوان یکی از اصول اخلاقی

نیکوکاران واقعی بوده و قرارگرفتن این شاخصه مهم اخلاقی در کنار اساسی‌ترین مسائل اعتقادی و عملی نشان‌دهنده جایگاه ویژه وفای به عهد می‌باشد. مهم‌ترین آیه‌ای که توصیه اکید به وفای به عهد کرده است، آیه ۳۴ سوره اسراء می‌باشد: "إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا" خداوند در این آیه می‌فرماید: "به پیمان خود وفا کنید؛ زیرا که از پیمان پرسش خواهد شد". "عهد" در این آیه مطلق آمده است؛ در نتیجه عمومیت را می‌رساند و حکم آیه همه عهدها را شامل می‌شود.

در آیه ۲۷ سوره بقره (۸) در مورد عاقبت پیمان‌شکنان آمده است: "الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ؛ کسانی که پیمان خدا را پس از بستن آن می‌شکنند و آنچه را که خدا به پیوستن آن فرمان داده می‌گسلند و در زمین فساد می‌کنند زیانکاران هستند".

در قرآن به پابندی به عهد و پیمان با خدا و یا افراد بشری تأکید شده و از پرسش در مورد آن در روز قیامت سخن به میان آمده است. نکته قابل توجه این است که در قرآن وفای به عهد و مسئولیت‌پذیری به‌عنوان ویژگی‌های افراد نیکوکار مطرح شده‌اند و بیان گردیده است که پیمان‌شکنان مورد لعن و نفرین الهی خواهند بود.

۳. احترام به حقوق انسان‌ها

براساس تفکر دینی و آیات قرآن می‌توان حق را با عناوین حق الناس، حق الله و حق نفس طبقه‌بندی کرد. در قرآن موارد زیادی در مورد حق الناس بیان شده‌اند مانند احترام به جان و مال مردم؛ بدین معنا که به جان و مال مردم ضرر نرسانیم و کاری نکنیم که ضرری به جان مردم وارد شود و یا دیگران از رفتار ما آسیب ببینند. حق حیات نخستین حقی می‌باشد که برای انسان‌ها ثابت است و همین امر مبدا و خاستگاه تمامی حقوق دیگر بشر می‌باشد. قرآن برای حفظ حق حیات انسان‌ها قوانین سختی را در نظر گرفته است و به همین دلیل مسأله قصاص را به‌عنوان ساز و کاری برای

جلوگیری دیگران از تجاوز و تعدی به این حق قرار داده است (کهف/۷۴ (۸)).

براساس آیات "فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ" (زلزله/۷،۸ (۸)) و آیات دیگری مانند آیه ۶ سوره نساء قرآن اعتقاد به خداوند و آخرت را به عنوان عوامل مؤثر در تغییر رفتار انسان‌ها برمی‌شمارد و بیان می‌دارد که مهم‌ترین پشتوانه برای رعایت حقوق انسان‌ها از سوی افراد جامعه، پذیرش و اعتقاد به حسابرسی دقیق خداوند است. همین عامل انگیزه‌ای می‌شود تا انسان به تقوا گرایش یابد و تقوا نیز به عنوان عامل بازدارنده و انگیزه قوی در برخورد با دیگران مطرح می‌شود و رعایت حقوق دیگران را در شخص تقویت می‌کند (بقره/۲۳۳، ۱۸۲، ۱۴۱ (۸)). زمانی که شخصی به این مقام برسد که همگان را مانند خود دارای شخصیت و کرامت بداند، حتی نسبت به دشمنان خود نیز به نوع دیگری رفتار می‌کند، حقوق آن‌ها را رعایت نموده و در حق ایشان هیچ‌گونه کوتاهی روا نمی‌دارد (مائده/۲ (۸)). در ارتباط با افرادی که به این اندازه نرسیده‌اند خداوند از روش انذار بهره می‌برد و تهدید نسبت به متعرضین به حقوق انسان در جامعه به آن‌ها کیفر تجاوز و تعدی را یادآور می‌شود تا به این طریق از تجاوز و تعدی دست بردارند (نساء/۹ (۸)).

۴. غلبه بر نفس و رعایت حریم عفاف

نفس انسان در قرآن با سه صفت معرفی شده است که هر یک از این صفات نشان‌دهنده یک درجه و یک مرتبه از نفس انسان می‌باشد. یکی نفس اماره است که قرآن از زبان حضرت یوسف (ع) نقل می‌کند: "و ما ابرء نفسی ان النفس لامارة بالسوء؛ من خود را تبریئه نمی‌کنم زیرا مسلماً نفس (آدمی) پیوسته به بدی‌ها امر می‌کند" (یوسف/۵۳ (۸))؛ اما در جای دیگری اشاره به نفس لوامه یا نفس ملامتگر دارد: "و لا افسیم بالنفس اللوامه" (قیامت/۲ (۸)). نفس ملامتگر یعنی قوه‌ای که درون انسان است و انسان را در کار بد مورد ملامت قرار می‌دهد و اگر انسان کار خوب را نکرده و یا آن را کم انجام داده

است، باز خود را ملامت می‌کند. صفت دیگر نفس مطمئنه می‌باشد که درجه بالاتری است: "یا ایتها النفس المطمئنه* ارجعی الی ربک راضیه مرضیه* فادخلی فی عبادی* وادخلی جنتی؛ تو ای جان آرام‌یافته به اطمینان رسیده! به سوی پروردگارت بازگرد که تو از او خشنود و او از تو خشنود است. پس به جمع بندگانم درآی و در بهشت من داخل شو" (فجر/۳۰-۲۷ (۸))؛ بنابراین به نظر می‌رسد که انسان در هر لحظه امکان خطا و لغزش دارد و لازم است با تزکیه نفس و مراقبت از آن در موقعیت‌های فردی، خانوادگی و سازمانی در مسیر انسانی و الهی گام بردارد.

نکته مهم دیگر در محیط کاری و روابط سازمانی و اجتماعی، توجه به عفت و حریم دیگران می‌باشد. "عفت" در لغت به معنای حفظ نفس از تمایلات و شهوت نفسانی آمده است. عفت دارای ابعاد مختلفی از قبیل عفت جنسی (نور/۳۳ (۸))، عفت در پوشش (نور/۶۶ (۸))، عفت در خودنمایی (احزاب/۳۳ (۸))، عفت در نگاه (نور/۳۱ (۸)) و عفت و حیا در راه رفتن (قصص/۲۳ (۸)) می‌باشد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود نگاه قرآن به عفت یک نگاه جامع و همه بعدی بوده و انسان مومن در شرایط و موقعیت‌های مختلف ملزم به رعایت حریم خود و دیگران است.

۵. رازداری

رازداری از خصلت‌های الهی بوده و به عنوان یکی از اوصاف مؤمنین کامل، نشانه کمال عقل و منبع خیرات شناخته شده است. انسان رازدار، وفادار و امین می‌باشد و با حفظ اسرار، موقعیت خود را حفظ کرده و آبرو و ناموس دیگران را محترم می‌شمارد. خداوند متعال در آیه ۲۶ سوره جن در رابطه با رازداری فرموده است: "عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَی غَیْبِهِ أَحَدًا؛ دانای نهران است و کسی را بر غیب خود آگاه نمی‌کند" و "إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ" (آل عمران/۱۹۹؛ الانفال/۴۳؛ آل عمران/۱۵۴ (۸)).

و خدا از راز درون سینه‌ها آگاه است؛ بنابراین خداوند متعال از همه اسرار مطلع می‌باشد و از تمام اتفاقات آگاه

است؛ اما با این وجود هیچ‌کس از اسرار غیب او اطلاع ندارد. خداوند متعال رازهای بندگان خود را می‌پوشاند و به همین دلیل بر رازداری تأکید می‌نماید.

۶. احتراز از سقط جنین

خداوند متعال در آیات قرآن مجید به بررسی عواملی که سبب کشته‌شدن جنین توسط پدر و مادر می‌شود پرداخته است و با پاسخ به همه آنها و ضمانت‌های محکم و وعده‌های حتمی از همه مادران خواسته است تا از انجام این عمل خودداری کنند. یکی از علل سقط جنین، فقر اقتصادی خانواده است. خداوند در این ارتباط در قرآن می‌فرماید: "وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ؛ و فرزندان خود را از بیم تنگدستی مکشید. ما شما و آنها را روزی می‌رسانیم" (الأنعام/ ۱۵۱ (۸)). دلیل دیگر سقط جنین نگرانی والدین از آینده اقتصادی فرزندان می‌باشد. در این زمینه نیز در قرآن آمده است: "وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَ يُقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا؛ و آنها که اگر فرزندانی ناتوانی از خود بر جای بگذارند بر (آینده) آنها بیم دارند باید (از ستم بر یتیمان مردم نیز) بترسند. پس باید از خدا پروا دارند و سخنی (به جا) درست گویند (النساء/ ۹ (۸))؛ بنابراین براساس آیات قرآن اقدام به سقط جنین نه تنها ارتکاب به قتل می‌باشد؛ بلکه افرادی که این کار را انجام می‌دهند نسبت به رحمانیت و رزاقیت خداوند متعال دچار سوءظن می‌گردند و این درحالی است که سوءظن به خدا خود گناهی بزرگی می‌باشد.

۷. ارتقای دانش

بی‌گمان ارزش انسان در آموزه‌های قرآنی به دانش می‌باشد؛ به همین دلیل است که تسخیر فرشتگان و هستی زمانی برای انسان امکان‌پذیر شد که خداوند اسما خود را به انسان تعلیم داد و انسان به دانش اسمائی آگاه گردید (بقره/ ۳۴-۳۱ (۸)). قرآن کریم در آیه ۱۱ سوره مجادله بر اهمیت علم، برتری علما و رفعت مقام آنها تصریح نموده و فرموده است: "يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ

وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ؛ خداوند کسانی را که ایمان آورده‌اند و کسانی را که علم به آنها داده شده است درجات عظیمی می‌بخشد" و تردیدی نیست که مقام علما نزد خداوند همچون سایر مردم نیست و هرچه انسان عالم‌تر باشد، مقام و منزلت او نزد خدا بیشتر است. "قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ" (الزمر/ ۹ (۸)). در قرآن خداوند خود را به‌عنوان آموزگار اصلی انسان‌ها معرفی می‌کند "الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ؛ خداوند رحمان قرآن را تعلیم فرمود، انسان را آفرید و بیان را به او آموخت" (الرحمن/ ۴-۱ (۸)). سپس در جای دیگری آموزش علم را بر مومنان به‌عنوان هدف بعثت انبیا معرفی می‌کند و می‌فرماید: "لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ؛ خداوند بر مؤمنان منت نهاد (نعمت بزرگی بخشید) هنگامی که در میان آنها پیامبری از خودشان برانگیخت که آیات او را بر آنها بخواند و آنها را پاک کند و کتاب و حکمت بیاموزد؛ هرچند پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند" (آل عمران/ ۶۴ (۸)). در نهایت تأکید قرآن بر این است که انسان نباید بدون علم از کسی و چیزی تبعیت کند "لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا؛ و (ای انسان) هرگز آنچه را که بدان علم و اطمینان نداری دنبال مکن که چشم، گوش و دل همه مسئولند" (الاسراء/ ۳۶ (۸)).

نتیجه‌گیری

طبق تعاریف، داروسازی نامی برای یک حرفه تخصصی تعریف شده است که نیازمند کسب دانش حرفه‌ای طی تحصیلات دانشگاهی طولانی و فشرده می‌باشد.

رشد حرفه‌ای‌گرایی در سال‌های اخیر به همراه بحران‌های مالی در سراسر جهان باعث توجه بیشتر صاحبان حرف مختلف به مقوله سوگندنامه‌های حرفه‌ای در

سوگندنامه‌ها به پایان‌نامه‌های دانشجویی الصاق گشته و در دانشکده حفظ و نگهداری می‌شوند. در این پژوهش تلاش شد تا تطابق اصول اخلاق حرفه‌ای داروسازان با آیات مندرج در کتاب آسمانی قرآن مورد بررسی قرار گیرد. براساس نتایج به‌دست‌آمده مشخص شد آنچه که در اسلام به‌عنوان دستورهای اخلاقی در کتاب آسمانی بر شمرده شده است از جمله اصول اخلاقی و انسانی می‌باشد که در محیط حرفه‌ای به رشد و بالندگی می‌انجامد. شاید مهم‌ترین دلیل این همسانی آن است که قرآن پایه‌های اخلاق انسانی را مد نظر قرار داده و به آن‌ها توجه ویژه‌ای داشته است. از سوی دیگر سوگندنامه‌های داروسازی و پزشکی نیز عمدتاً بر پایه اصول اخلاق بشری استوار شده‌اند و از این رو با قرآن کریم تطابق و یکسانی دارند (۲۸). بدیهی است که این مقاله می‌تواند دریچه‌ای را برای مسلمانان و سایر ابنا بشر جهت شناخت بهتر دستورات اخلاق پزشکی موجود در قرآن کریم بگشاید.

پیشنهادات

پیشنهاد می‌شود تطابق سوگندنامه‌های مشاغل مختلف با دستورات قرآنی بررسی شود و بخش‌های مختلف سوگندنامه‌ها با الهام از قرآن تدوین گردد.

حمایت مالی

این طرح بدون حمایت مالی انجام شده است.

ملاحظات اخلاقی

این پژوهش با رعایت تمام موازین اخلاقی صورت گرفته است.

تضاد منافع

این اثر پژوهشی هیچ‌گونه تضادی با منافع فرد، گروه و یا سازمانی ندارد.

تشکر و قدردانی

بدین‌وسیله از همکاری معاونین محترم پژوهشی

کسب و کار شده است. سوگندنامه مدرسه بازرگانی هاروارد، سوگندنامه بانکداران هلندی و اقتصاددانان از جمله مواردی می‌باشند که از سال ۲۰۱۰ تاکنون ضروری شده‌اند. تطابق این سوگندنامه‌ها با اصول اخلاقی کسب و کار توسط پژوهشگران متعددی مورد بررسی قرار گرفته است و طبیعی است که مطابقت با اصول اخلاقی یکی از ضروری‌ترین الزامات سوگندنامه‌ها در حرف مختلف می‌باشد. به‌طور کلی آنچه از سوگندنامه‌ها انتظار می‌رود تسهیل در رشد حرفه‌ای، شور و مشورت اخلاقی و یکسان‌سازی تصمیمات حرفه‌ای بر سر دوراهی‌های تصمیم‌گیری‌های حرفه‌ای است (۲۳-۲۵). در داروسازی و پزشکی نیز سوگندنامه‌ها و منشورهای اخلاقی به‌منظور مشابهی رواج یافته‌اند. در منشور جهانی اخلاق حرفه‌ای داروسازان که توسط انجمن داروسازان آمریکا تدوین یافته است توجه به مواردی چون احترام به تعهد بین بیمار و داروساز، دلسوزی، رازداری، ارائه بهترین شیوه درمانی به بیمار، احترام به استقلال و عزت بیمار، عمل به درستکاری و صداقت در روابط حرفه‌ای، حفظ صلاحیت حرفه‌ای داروسازی، احترام به ارزش‌ها و توانایی‌های همکاران و سایر متخصصان حرف پزشکی، خدمت به فرد، جامعه و نیازهای اجتماعی انسان‌ها و برقراری عدالت در توزیع منابع مالی درمانی توصیه شده است (۲۶، ۲۷). در این راستا در پژوهشی تأثیر ادای سوگند در کشورهای استرالیا و نیوزلند در سال ۲۰۰۹ در ۱۳ دانشکده دارای فارغ التحصیلان حرف پزشکی در روند تقویت ارزش‌های اخلاق حرفه‌ای آن‌ها مورد ارزیابی قرار گرفته است. در این پژوهش روش‌هایی توسط فارغ التحصیلان جهت افزایش بهره‌وری سوگندنامه‌ها ارائه گردید که می‌توان از آن‌ها برای تشویق دانشجویان برای تدوین و بازنگری سوگندنامه‌ها براساس نیازهای جدید، ادای سوگند در یک جشن رسمی و امضای آن توسط دانشجوی فارغ التحصیل و رؤسای دانشکده، نصب آن در یک تابلو و قاب و الصاق آن به دیوار کار در محیط حرفه‌ای شخصی می‌باشد (۱۱).

همان‌گونه که اشاره شد در کشور ایران کلیه این پیشنهادات در حال حاضر به‌طور عملی اجرا می‌گردد؛ اما

اصفهان به دلیل همکاری در ارسال سوگندنامه‌های رایج در آن دانشکده‌ها تشکر و قدردانی می‌گردد.

و کارشناسان مربوطه در دانشکده‌های داروسازی دانشگاه‌های علوم پزشکی تبریز، تهران، مشهد، شیراز و

References

1. Khezri MB. History of medical ethics. Available at: URL: <http://vce.qums.ac.ir/Portal/File/ShowFile.aspx?ID=8722fb5c-c833-4ff6-bb1c-5b5e596316c2>; 2015. (Persian)
2. Salek S, Edgar A. Pharmaceutical ethics. New Jersey: John Wiley and Sons; 2002.
3. Monajjemzadeh F, Shokri J, Nayebi AR, Nemati M, Azarmi Y, Charkhpour M, et al. Standardization of course plan and design of objective structured field examination (OSFE) for the assessment of pharm. d. student's community pharmacy clerkship skills. *Advanced Pharmaceutical Bulletin*. 2014; 4(2):139.
4. Diakonoff MM. The history of ancient Iran. Trans: Rouhi A. 2nd ed. Tehran: Scientific and Cultural Publications; 2001. (Persian)
5. Najmabadi M. History of medicine in Iran after Islam. Tehran: Tehran University Publications; 1996. (Persian)
6. Zarrinkoob A. Iran history before Islam. Tehran: Amirkabir Publications; 2004. (Persian)
7. Elgood C. A medical history of Persia and the eastern caliphate: from the earliest times until the year AD 1932. Cambridge, UK: Cambridge University Press; 2010
8. Holly Quran, Trans: Elahi Ghomshei M. 5th ed. Tehran: Payam Azadi Publication; 2006. (Persian)
9. Daneshname mozooee Quran. Tebyan. Available at: UTR: <http://www.tebyan.net/newindex.aspx?pid=55596>; 2017. (Persian)
10. McNeill PM, Downton SB. Declarations made by graduating medical students in Australia and New Zealand. *Medical Journal of Australia*. 2002; 176(3):123-7.
11. Macneill PU, May AN, Downton SB. An opportunity to reinforce ethical values: declarations made by graduating medical students in Australia and New Zealand. *Internal Medicine Journal*. 2009; 2(39):83-8.
12. Yeoh PN. Growing professionalism in pharmacy students. *E-Journal-International Medical University*. 2012; 6(1):S152-4.
13. Dibae A. Abstract of ethics and medical law. Tehran: Nashre Maaref; 2002. (Persian)
14. Medical oaths. *Medical ethics proceedings*. Tehran: Soroush; 2004. (Persian)
15. Feiz A. *Mirror of Muslim doctors*. Mashhad: Astan Quds Razavi; 2002. (Persian)
16. World Medical Association. Declaration of Geneva (1948). Adopted by the general assembly of world medical associationat. Geneva Switzerland: World Medical Association; 2013.
17. Harris SH. *Factories of death. Japanese biological warfare 1932-1945, and the American cover-up*. New York, USA: Psychology Press; 2002.
18. Pharmacy oath. Faculty of Pharmacy. Tabriz, Iran: Tabriz University of Medical Sciences; 2014. (Persian)
19. Pharmacy oath. Faculty of Pharmacy. Shiraz, Iran: Shiraz University of Medical Sciences; 2015. (Persian)
20. Pharmacy oath. Faculty of Pharmacy. Tehran, Iran: Shahid Beheshty University of Medical Sciences; 2015. (Persian)
21. Pharmacy oath. Faculty of Pharmacy. Mashhad, Iran: Mashhad University of Medical Sciences; 2015. (Persian)
22. Christensen AM. *Sassanid Persia*. Trans: Yasemi R. Tehran: Book World Publication; 1991. (Persian)
23. Maleki AS, Asadzadeh N. The study of the relationship between the academic staff's creativity and their educational and research effectiveness in the Islamic azad universities of moghan townships. *Quarterly Journal of Productivity Management*. 2009; 10(3):25-42. (Persian)
24. Maleki AS, Sadeghi BZ. The tendency of the faculty members towards quality culture in Islamic Azad University, Tabriz Branch. *New Approaches in Educational Management*. 2014; 18(5):25-34. (Persian)
25. Farnia MA, Maleki AS, Farshbaf JV. The assessment of the effectiveness of educational courses held for cooperative corporations in east Azarbaijan province in 2011. *Journal of Educational Sciences*. 2013; 6(21):27-43. (Persian)
26. Smith MG, Dinkins MM. Early introduction to professional and ethical dilemmas in a pharmaceutical care laboratory course. *American Journal of Pharmaceutical Education*. 2015; 79(10):1-9.
27. de Bruin B. Pledging integrity: oaths as forms of business ethics management. *Journal of Business Ethics*. 2014; 136(1):23-42.
28. Marzband R, Zakavi AA, Hosseini Karnami SH. The influence of trust in God on mental health with an emphasis on Quranic teachings. *Religion and Health*. 2015; 3(1):73-82. (Persian)

ضمایم:

ضمیمه ۱: ترجمه فارسی سوگندنامه بقراط

من به آپولون (Apollo) پزشک، به آسکلپیوس (Aesculapius) (پسر آپولون)، به تندرستی و درمان (All Heal) و به همه خدایان و الهه‌ها سوگند یاد می‌کنم که با تمام توان و رأی خویش بدین سوگندنامه و عهد وفادار مانم، استاد خویش که فن طب را به من آموخت عزیز دارم و با پدر برابر شمارم، وی را در دارایی خویش شریک سازم، هرگاه که به مال نیازش افتد هرچه دارم با او در میان گذارم، فرزندان وی را همچون برادران خود بدانم و اگر کسب این هنر را خواستار شدند بی‌مزد و بدون انعقاد هیچ‌گونه قراردادی تعلیمشان دهم. سوگند یاد می‌کنم که با ادراک، بحث و سایر انواع آموزش این فن را تنها به فرزندان خود، فرزندان استاد خود و شاگردان سوگندخورده به سوگند پزشکی بیاموزم، در درمان بیماران خود روشی را به کار ببندم که براساس توانایی‌ها و دانش من بهترین روش در درمان آن بیماری باشد، از تمامی کارهای زشت، شیطانی و زیان‌بخش اجتناب ورزم. اگر از من بخواهند که کسی را زهری کشنده دهم هرگز چنان نخواهم کرد و به کسی نیز چنین توصیه‌ای نخواهم نمود، هرگز داروی سقط جنین به زنان نخواهم داد و پیشه و زندگی خود را پاک و مقدس خواهم داشت. هرگز چاقو به کار نخواهم برد؛ حتی اگر کسی را گرفتار سنگ مثانه ببینم و این کار را بر عهده جراحان حاذق و چیره‌دست خواهم گذارد. به هر خانه‌ای که قدم گذارم قصدم معالجه بیماران خواهد بود و از هر گونه نفع شخصی و یا کار زشت و انحراف دوری خواهم جست، از اغوای مردان و زنان چه آزاد باشند و چه برده اجتناب خواهم کرد و هرگاه طی معالجات خود یا در ضمن روابطی که با دیگران دارم بر نکته‌ای آگاه شوم که پنهان داشتن آن واجب باشد هرگز آن را فاش نخواهم کرد و رازدار خواهم بود.

اینک اگر به این سوگندنامه وفادار مانم و پیمان خویش نشکنم شایسته آن توانم بود که جاودانه در بین مردم با هنر و زندگی خود شهرت و نیک‌نامی به‌دست آورم و اگر نقض عهد کنم خلاف آن بر من روا باد.

ضمیمه ۲: سوگندنامه دانش‌آموختگان دانشکده داروسازی تبریز (۱۹)

(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)

اکنون که با عنایات و الطاف بیکران الهی دوره دکتری (داروسازی) را با موفقیت به پایان رسانده‌ام و مسئولیت خدمت به خلق را بر عهده گرفته‌ام در پیشگاه قرآن کریم* به خداوند قادر متعال که دانای آشکار و پنهان است و نامش آرامش دل‌های خردمندان و یادش شفای آلام دردمندان می‌باشد سوگند یاد می‌کنم که همواره حدود الهی و احکام مقدس دینی را محترم شمارم، از تضییع حقوق بیماران بپرهیزم و سلامت و بهبود آن‌ها را بر منافع مادی و امیال نفسی خود مقدم دارم، در امور مربوط به حرفه خویش حریم عفاف را رعایت کنم و اسرار بیماران خود را جز به ضرورت شرعی و قانونی فاش نسازم، خود را نسبت به حفظ قداست حرفه خویش و حرمت همکاران متعهد بدانم و از آلودگی به اموری که با پرهیزکاری، شرافت و اخلاق منافات دارد اجتناب ورزم، همواره برای ارتقای دانش خویش تلاش کنم و از دخالت در اموری که آگاهی و مهارت لازم را در آن‌ها ندارم خودداری نمایم، در امر بهداشت، اعتلای فرهنگ و آگاهی‌های عمومی تلاش کنم و تأمین، حفظ و ارتقای سلامت جامعه را مسئولیت اساسی خویش بدانم. اینک با پیمانی استوار زیر این سوگندنامه را به دست خود امضا نموده و آن را به‌عنوان سند شرافت علمی خویش به دفتر دانشکده می‌سپارم.

(* اقلیت‌های مذهبی با کتاب آسمانی خود سوگند یاد می‌کنند)

نام و نام خانوادگی فارغ التحصیل سال رشته دانشکده